

PIOTR SZYMANIEC

Akademia Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu

ORCID 0000-0002-5415-9215

USTRÓJ UCZELNI A BADANIA NAUKOWE – UWAGI HISTORYCZNE

Treść: Wstęp. – 1. Początki ustroju uczelni w średniowieczu. – 2. Organizacja uniwersytetu a badania naukowe w Oświeceniu. – 3. Humboldtowski model uczelni a badania naukowe. – 4. Ustrój uniwersytetów w imperium Habsburgów. – 5. Napoleoński model uniwersytetu. – 6. Reformy uniwersytetów brytyjskich a badania naukowe. – 7. Północnoamerykański model szkolnictwa wyższego. – Podsumowanie.

Wstęp

W tradycji Zachodu szkolnictwo długo nie przybierało bardziej zorganizowanej formy. Nie miały jej ani greckie szkoły filozoficzne, ani gimnazjony, chociaż wykształciły się w nich dwie drogi nauczania: retoryczno-literacko-religijna oraz matematyczno-przyrodnicza. Były one jednak luźnymi grupami kształceniowymi niż uczelniami w późniejszym znaczeniu¹. Rzymska starożytność również nie przyniosła powstania bardziej rozwiniętych pod względem organizacji i ustroju wewnętrznego szkół. Dopiero u schyłku starożytności Kasjodor (Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, między ok. 485–ok. 585) założył klasztor–szkołę Vivarium w Kalabrii, gdzie były dwa cykle kształcenia: *trivium* i *quadrivium*. W pierwszym nauczano gramatyki,

¹ M. MACIEJEWSKI, *Rozważania o genezie i początkach uniwersytetów*, s. 3 (maszynopis jeszcze nieopublikowanego eseju udostępniony przez Autora); A. ORCZYK, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, s. 54-55.

dialektyki oraz retoryki, w drugim zaś – arytmetyki, geometrii, astronomii i muzyk. Wszystkie te przedmioty w sumie określane były „sztukami wyzwolonymi” (*artes liberales*). Podział wprowadzony przez Kasjodora został rozpowszechniony w okresie renesansu karolińskiego. Dał on podstawy późniejszego wykształcenia się kształcenia na poziomie wyższym w średniowieczu.

Chociaż od czasów greckiego antyku – by przypomnieć chociażby Akademię Platónską czy Lykeion Arystotelesa – badania naukowe były powiązane z nauczaniem, a i później uniwersytety średniowieczne przyczyniły się do rozwoju nauki, rzecz jasna uprawianej na bazie filozofii i metody scholastycznej², to jednak dopiero w XIX w. uniwersytety stały się podstawowymi i głównymi miejscami rozwoju nauki. W niniejszym eseju przedstawię czynniki, które doprowadziły do ukształtowania tego stanu rzeczy. Będę również chciał odpowiedzieć na pytanie, jakie ukształtowane historycznie rozwiązania w zakresie ustroju i organizacji wewnętrznej uniwersytetu najbardziej sprzyjały badaniom naukowym.

1. Początki ustroju uczelni w średniowieczu

W okresie „młodości uniwersytetów”, by przyjąć określenie Jana Baszkiewicza, wykształciły się dwa modele organizacji uczelni. Pierwszy, przyjęty przez uniwersytety włoskie (Padwa, Siena, Perugia, Ferrara), a później dalsze uniwersytety w Europie Południowej, oparty był na organizacji Uniwersytetu Bolońskiego, której podstawą był dokument cesarza Fryderyka I Barbarossy (*Constitutio Habita*) z 1158 r., gwarantujący uczonym i studentom prawo przybycia do miasta i przebywania w nim, nauczania i pobierania nauk w odniesieniu do prawa

² Remigiusz Sobański postawił niegdyś śmiałą tezę, wedle której powstanie uniwersytetów przyczyniło się do uzyskania przez Europę przewagi cywilizacyjno-kulturowej w świecie; zob. R. SOBAŃSKI, *Europa katedr i uniwersytetów*, Z Dziejów Prawa 7 (2005), s. 9-24. Warto dopowiedzieć, że scholastyka jako metoda uprawiania nauki wtedy zaczęła przeżywać kryzys, gdy dysputy uniwersyteckie zaczęły dotyczyć coraz bardziej przyczynkowych kwestii (jeszcze w XIII w. odnosiły się one do aktualnych i gorących problemów, w tym politycznych); por. A. ORCZYK, dz. cyt., s. 73.

kanonicznego i rzymskiego, jak również wyłączenie ich spod jurysdykcji miasta. W modelu tym studenci (*beani*) i profesorowie tworzyli odrębne korporacje, przy czym korporacje studenckie zakładane były według kryterium kraju pochodzenia. W XIII-wiecznej Bolonii tych korporacji było już trzydzieści. Rektor był wybierany przez studentów, a jego zadaniem był nadzór nad przebiegiem kształcenia oraz zatrudnianie profesorów, którzy byli wynagradzani zarówno z opłat wnoszonych przez studentów, jak i – od 1280 r. – z pieniędzy miasta. Studenci systematycznie oceniani przez studentów, a złe wykonywanie obowiązków dydaktycznych skutkowało nałożeniem grzywny na profesorów. Obawa przed pomniejszeniem dochodów powodowała zaś, że profesorowie zazwyczaj rzetelnie wykonywali swoje obowiązki. Z biegiem czasu ukształtowała się czterowydziałowa struktura uniwersytetu (*studium generale*). W Bolonii najpierw uczono tylko prawa, w XIII w. pojawiły się wydziały sztuk wyzwolonych i medycyny, a wydział teologiczny został ukonstytuowany na mocy konstytucji papieskiej w 1360 r. Drugi model organizacji uniwersytetu ukształtował się pod wpływem doświadczeń Uniwersytetu Paryskiego, w którym najważniejszą korporację stanowi profesorowie, wybierający spośród siebie rektora. Studenci (*beani*) mieli zapewnione określone swobody, zwłaszcza w odniesieniu do wyboru zajęć. Profesorowie byli utrzymywani z opłat studentów i przez instytucje kościelne³.

³ J. BASZKIEWICZ, *Młodość uniwersytetów*, Warszawa 1997, s. 40-54; A.B. COBBAN, *The Medieval Universities: Their Development and Organization*, London 1975, s. 48-95; M. MACIEJEWSKI, dz. cyt., s. 6-9; W. RÜEGG, *Themes*, w: *A History in the University in Europe. Vol. 1: Universities in the Middle Ages*, red. H. de Ridder-Symoens, Cambridge 1991, s. 3-34; na temat Uniwersytetu Bolońskiego – zob. P. RYGŁA, *Narodziny kanonistyki jako dyscypliny uniwersyteckiej*, w: *Wkład Księdza Profesora Remigiusza Sobańskiego w rozwój kanonistyki*, red. P. Gałkowski, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2014, s. 15-20. Wydziały uniwersytetów nie były równorzędne. Wydział sztuk wyzwolonych, nauczający materię należącą do *trivium* i *quadrivium*, był uważany za podrzędny w stosunku do trzech „wydziałów wyższych”; por. A. ORCZYK, dz. cyt., s. 70-71, 74.

2. Organizacja uniwersytetu a badania naukowe w Oświeceniu

Okres wczesnonowożytny przyniósł spadek znaczenia uniwersytetów, które zresztą podzieliły los rozbitej pod względem religijnym Europy i zostały przypisane poszczególnym wyznaniom chrześcijańskim. W literaturze przedstawia się niekiedy skrajny pogląd, że XVII i XVIII wieku uniwersytety europejskie nie były miejscem rozwoju nauki, a jedynie kształciły duchownych, prawników czy nauczycieli, były więc zredukowane do roli swego rodzaju szkół kształcących specjalistów. Po reformacji zostały dodatkowo podporządkowane poszczególnym wyznaniom. Uczelnie te były zaś głównie zainteresowane utrzymaniem *status quo*⁴. Rolę ośrodków nauki coraz częściej przypisywano akademiom, rozumianym wówczas jako stowarzyszenia intelektualistów. Rzecz jasna jest to uogólnienie zbyt daleko idące, gdyż można podawać przykłady uniwersytetów, które ciągle pozostały istotnymi ośrodkami intelektualnymi. Można chociażby w tym kontekście wspomnieć utworzenie pierwszej tego rodzaju katedry prawa natury i prawa narodów na Uniwersytecie w Heidelbergu w 1661 r., która została powierzona Samuelowi Pufendorfowi (uczony zdołał się na niej utrzymać jedynie do 1668 r.). Poza tym na przełomie XVII i XVIII w. uczelnie niemieckie – za przykładem uniwersytetu w Halle – zaczęły przyjmować język niemiecki jako wykłady w miejsce łaciny⁵. Jednakże w istocie wiele dawnych uniwersytetów przeżywało wówczas kryzys, który w Anglii nie ominął chociażby starych angielskich uniwersytetów w Cambridge i Oksfordzie⁶.

⁴ Por. J. TAUBES, *The Intellectuals and the University*, w: *From Cult to Culture: Fragments Toward a Critique of Historical Reason*, red. J. Taubes, C. Fonrobert, A. Engel, Stanford 2009, s. 287.

⁵ F. MAREK, *Godność, dostojność i posłannictwo uniwersytetu*, wyd. 3, Opole 2016, s. 90.

⁶ Por. C.P. HILL, *British Economic and Social History, 1700-1964*, London 1970, s. 201. W uniwersytetach angielskich w tym okresie niektóre fundowane profesury (np. *White's Professorship of Moral Philosophy* na Uniwersytecie w Oksfordzie) stały się czystymi synekurami, lecz luka dydaktyczna była wypełniana przez profesorów formalnie przypisanych do innych specjalności (dla przykładu – filozofia moralna była nauczana przez profesorów historii, zgodnie zresztą z ówczesnie

Nie wszędzie nowe, oświeceniowe prądy intelektualne rozwijały się w oderwaniu od dotychczasowych ośrodków akademickich. Niewątpliwie w Szkocji i w pewnym stopniu w Niemczech i w Szkocji wpisywały się one w istniejącą strukturę akademicką. Z uwagi na temat podjętych rozważań szczególnie interesująca jest organizacja uczelni szkockich, którym poświęcam tutaj trochę miejsca. U progu Oświecenia uniwersytety funkcjonowały w Edynburgu, Glasgow i St Andrews, a do tego trzeba jeszcze dodać dwa college'e uniwersyteckie w Aberdeen – Kings' College i Marischal College. Z wyjątkiem uczelni w St Andrews między końcówką XVII w. a latami 40. XVIII stulecia zreformowano je na wzór uniwersytetów holenderskich. Było to związane z potrzebą wprowadzenia nowego modelu edukacji presbiteriańskiego duchowieństwa. W rezultacie powstawały nowe katedry prawnicze, medyczne i teologiczne. Program nauczania zaś modyfikowano, wprowadzając nowe treści. Przykładowo – wykład filozofii moralnej oparto na koncepcji prawa natury, nawiązującej do teorii Grocjusza i Pufendorfa⁷.

Szczególną pozycję i markę zyskał Uniwersytet Edynburski, uznawany przez Benjamina Franklina i Thomasa Jeffersona za najlepszą uczelnię anglojęzyczną na świecie. W literaturze twierdzi się, że eliminująca synekury struktura organizacyjna tego uniwersytetu miała

dominującym paradygmatem, według którego historia miała dostarczać nauk czy też przykładów moralnych, politycznych, a nawet literackich). Akademickie studia prawnicze i badania nad prawem niewątpliwie zostały zaniedbane. Zob. N. TYACKE, *Introduction*, w: *The History of the University of Oxford*. Vol. IV: Seventeenth-Century Oxford, red. N. Tyacke, Oxford 1997, s. 1-24. Jednakże według Barbary J. Shapiro kryzys ów nie był aż tak głęboki, a na uniwersytetach w Oksfordzie i Cambridge uprawiano naukę nawet w okresie rewolucji purytańskiej; zob. B.J. SHAPIRO, *The Universities and Science in Seventeenth Century England*, *Journal of British Studies* 10 (1971), s. 47-82. Warto też wskazać, że Uniwersytet Oksfordzki nie odrzucał z powodów ideologicznych nowych teorii z zakresu przyrodoznawstwa. Teoria Kopernika była tam dyskutowana, ale nie została potępiona. Od połowy XVII w. coraz większy nacisk kładziono też na filozofię eksperymentalną. W zakresie szeroko rozumianej humanistyki przez całe XVII stulecie rozwijały się studia hebraistyczne.

⁷ N. PHILLIPSON, *Scotland*, w: *Encyclopedia of the Enlightenment. Volume II: M-Z*, red. M. Delon, Chicago-London 2001, s. 1197.

wpływ na jego sukces. Profesorowie otrzymywali dość niskie stałe wynagrodzenie, a pięć katedr wydziału medycznego było go w ogóle pozbawione. Jednakże dostawali jeszcze dodatkowe honoraria od słuchaczy, którzy uiszczali niewielkie opłaty za możliwość uczestniczenia w wykładach. To rozwiązanie powodowało, że wykładowcy dbali o jakość swoich zajęć dydaktycznych. Zajęcia odbywały się niemal codziennie w dni powszednie między listopadem a majem kolejnego roku, lecz pozostałe miesiące roku mogli poświęcić na inne zajęcia zawodowe. Prawnicy i lekarze zajmowali się wówczas praktyką, a inni profesorowie – badaniami naukowymi i przygotowywaniem publikacji. Publikowanie nie było konieczne, aby utrzymać się na stanowisku profesorskim, ale podnosiło uniwersytecką pozycję wykładowcy. Ponadto mogło być źródłem dodatkowego dochodu, gdyż znani autorzy (np. edynburski profesor filozofii moralnej Adam Ferguson) otrzymywali jednorazowe honorarium od wydawców za nowe prace. Jednocześnie taka organizacja uczelni miała również negatywne aspekty, gdyż profesura, aby nie tracić słuchaczy, niechętnie godziła się na tworzenie nowych katedr, nawet jeśli z punktu widzenia naukowego i dydaktycznego było to uzasadnione. Dlatego w Edynburgu nie stworzono odrębnej katedry chirurgii⁸.

Drugim ośrodkiem akademickim Szkocji było Glasgow, które przeżywało okres dynamicznego rozwoju gospodarczego⁹. Dzięki działalności Francisca Hutchesona, który stał się „ojcem założycielem” szkockiego Oświecenia, tamtejszy uniwersytet stał się liczącym ośrodkiem intelektualnym. Później nauczał tam Adam Smith. Pokazuje to, że oprócz czynników czysto instytucjonalnych dla rozwoju uniwersytetu ogromne znaczenie ma znaczenie dobór odpowiedniej kadry profesorskiej. Właśnie dzięki świetnym profesorom uczelnie szkockie „uwolniły się” spod wpływów uniwersytetów holenderskich, w których orbicie znajdowały się na początku XVIII w. Oni

⁸ J.B. MORRELL, *The University in Edinburgh in the Late Eighteenth Century: Its Scientific Eminence and Academic Structure*, Isis 62 (1971), s. 158-171.

⁹ Zob. H.G. GRAHAM, *The Social Life of Scotland in the Eighteenth Century*, London 1899, vol. I, s. 81-145.

powodowali chociażby, że nauczanie zaczęło koncentrować się na fizyce Newtonowskiej w miejsce Arystotelesowskiej, a w ramach kursu „filozofii moralnej” nauczano podstaw prawa, ustroju politycznego czy ekonomii¹⁰.

3. Humboldtowski model uczelni a badania naukowe

Trzy modele uniwersytetu stworzone w wieku XIX to: Humboldtowski (z ograniczonym wpływem państwa na uczelnię), napoleoński odznaczający się pełnym uzależnieniem uniwersytetu od państwa, brytyjski, w którym uniwersytety nie były tworzone przez państwo, a także amerykański, gwarantujący samodzielność uczelni, a jednocześnie oddający zarządzanie nią w ręce przedstawicieli otoczenia i ewentualnie absolwentów. Od czasów reformacji status profesora kojarzony był ze statusem duchownego. W połowie XVIII na uniwersytetach niemieckich – najpierw w Getyndze – zaczęła dominować stopniowo świecka kadra. W XIX w. wydatki na uniwersytety europejskie były tak wysokie, jak nigdy wcześniej w historii, ale też wyposażenie uczelni w niezbędne pomoce naukowe okazywały się dużo kosztowne niż nigdy dotąd. Ogółem szacuje się, że w ciągu tego stulecia zwiększyły się dziesięć razy¹¹.

Filozof Wilhelm von Humboldt (1867–1835) był odpowiedzialny za organizację szkolnictwa wyższego w Prusach dość krótko, gdyż jedynie w latach 1809–1810, lecz wywarł bardzo istotny wpływ na rozwój uniwersytetów niemieckich (współdziałał w tym zakresie z Johannem Gottliebem Fichtem i Friedrichem Danielem Ernstem Schleiermacherem). Podstawą jego stanowiska – wyłożonego w pracy *Über die innere und äußere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*¹² – była określona wizja nauki jako całości

¹⁰ O pozytywnych i negatywnych aspektach funkcjonowania szkockich uniwersytetów – zob. też: H.G. GRAHAM, dz. cyt., vol. II, s. 182–206.

¹¹ M. STINIA, *Uniwersytet Jagielloński w latach 1871-1914. Modernizacja procesu nauczania*, Kraków 2014, s. 39.

¹² Zob. W. VON HUMBOLDT, *Organizacja instytucji naukowych*, tłum. B. Andrzejewski, w: B. Andrzejewski, Wilhelm von Humboldt, Warszawa 1989, s. 240-250.

niezamkniętej, będącej w stanie ciągłego doskonalenia (*Bildung*). Taki stan rzeczy uzasadniał zasadę „samotności i wolności” (*Einsamkeit und Freiheit*) badań naukowych. Taka wizja nauki powodowała, że profesorowie nie musieli już prezentować wiedzy encyklopedycznej, lecz przygotowywać studentów do partycypacji w badaniach naukowych. Studenci mieli być przygotowani do bycia intelektualnie samodzielnymi. Natomiast ciężar przekazywania encyklopedycznej wiedzy z najważniejszych nauk został przekazany szkołom niższych szczebli. O ile bowiem szkolnictwo powszechne miało dawać uczniom gotowe fakty, o tyle kształcenie uniwersyteckie miało pokazywać rozwijającą się naukę. Stąd wynikała druga zasada wymieniona przez Humboldta, a mianowicie zasada badań. Zdaniem Humboldta nie tylko akademie nauk – jak w XVIII wieku – ale zwłaszcza uniwersytety miały partycypować w rozwoju nauki. Badania i nauczanie miały stanowić jedność (*Einheit von Forschung und Lehre*) Dwie wskazane zasady powodowały, że pod względem organizacyjnym uniwersytet powinien mieć autonomię, powodującą, że nie powinien się bezpośrednio realizować celów państwa. Państwo ma jednak kontrolować uniwersytet, pilnując, żeby nie stał się on jedynie instytucją kształcenia zawodowego. Pod względem organizacyjnym uniwersytet miał być swego rodzaju jednością, tzn. nie mógł być wyłącznie konglomeratem szkół kształcących w określonych zawodach. Rozważania niemieckiego uczonego zakorzenione były w romantycznej koncepcji *Bildung* – doskonalenia jednostki przez kształcenie, którą można znaleźć u J.W. Goethego czy J.G. Herdera¹³. Według Humboldta pod

¹³ P. SOSNOWSKA, *Idea niemieckiego uniwersytetu: mit Humboldta?*, Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja. Kwartalnik Myśli Społeczno-Pedagogicznej 4 (2012), s. 128-131. Zob. też: F. MAREK, dz. cyt., s. 92-93 (tam o wpływie osiągnięć Komisji Edukacji Narodowej na koncepcje Humboldta); B. ANDRZEJEWSKI, *Wilhelm von Humboldt*, Warszawa 1989, s. 100-106; E.M. KOWALSKA, *Wilhelm von Humboldt. Życie, dzieło, mit*, Rzeszów 2006, s. 178-191; C. KOŚCIELNIAK, *Przemiany idei uniwersytetu*, Warszawa 2019, s. 48-58. Zob. na temat koncepcji *Bildung* (doskonalenia) w myśli Humboldta, która oparta jest na założeniu wolności – zob. M. CHMIELIŃSKI, *Atomizm a indywidualizm. Rozważania nad myślą polityczną i prawną Wilhelma von Humboldta*, Łódź 2004, s. 33-64.

względem organizacyjnym powinny stopniowo stać się samofinansujące, ponieważ tylko dzięki temu mogą uniezależnić się od bieżącej koniunktury politycznej i społeczno-gospodarczej¹⁴. To zaś sprzyja zapewnieniu ich rzeczywistej autonomii. W XIX wieku wdrożenie idei Humboldta było uznawane za atrakcyjne w całym niemieckim obszarze kulturowym. W ten sposób wykrystalizował się ideał uniwersytetu oparty na trzech zasadach: łączenia nauczania i badań, wolności badań oraz nauczania i wolności studiów. Cele uniwersytetu określono jako zupełnie odmienne od zadań szkolnictwa średniego¹⁵. W II połowie XX wieku ideał jedności został do pewnego stopnia zanegowany przez postępującą specjalizację.

Rzecz jasna postulat autonomii uniwersytetu stawał się w pewnej mierze utopijny w sytuacji, gdy był on w głównej mierze finansowany przez państwo. Ponadto w wyniku tzw. uchwał karlsbadzkich z 1819 r. nasilił się nadzór polityczny nad uniwersytetami niemieckimi – wymierzony w zwalczanie jakichkolwiek tendencji rewolucyjnych i trwający do okresu Wiosny Ludów. Po 1871 r. utrzymanie uniwersytetów wzięły na siebie kraje związkowe i ten stan rzeczy trwa do chwili obecnej. Wówczas także – w związku z realizacją polityki *Kulturkampf* – rosły nieformalne naciski polityczne na uniwersytety. Między 1830 a 1914 r. liczba studentów szkół wyższych wzrosła pięciokrotnie, przy czym pierwszym wyborem studentów stały się wydziały filozoficzne, prowadzące też studia z zakresu nauk ścisłych i przyrodniczych, wyprzedzając nawet wydziały prawa. W okresie tym liczba studentów teologii zmniejszyła się o połowę w porównaniu ze stanem z 1830 r. W drugiej połowie XIX stulecia zaczęto tworzyć też uczelnie techniczne – *Technische Hochschulen*¹⁶.

Niemieckie uczelnie wyższe przeszły falę upolitycznienia w okresie nazistowskim. Restytucja autonomii uczelni i powrót do koncepcji Humboldtowskich w Niemczech Zachodnich nastąpił zaraz po

¹⁴ B. ANDRZEJEWSKI, dz. cyt., s. 110-111.

¹⁵ J. TYMOWSKI, *Autonomia uczelni na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych*, Łódź 1981, s. 4.

¹⁶ M. STINIA, dz. cyt., s. 30.

zakończeniu wojny, przy czym zdaniem niektórych badaczy lumina-rze niemieckiej nauki (m.in. Karl Jaspers) zachowywali się tak, jakby czasów nazizmu nie było¹⁷. Do wejścia w życie ustawy z 1976 r. orga-nami uczelni wyższych były: rektor, senat, rady wydziałów i wybie-rani przez nie na roczną kadencję dziekani (w niektórych uczelniach wydziały podzielono na oddziały mające swoje rady), wielka rada (do której kompetencji należy wybór rektora, przyjmowanie sprawozdań rektora i kwestie zmiany statutu), a także ogólne zebranie nauczycieli akademickich¹⁸. Od schyłku lat 50. prowadzono dyskusje na temat zmiany ustroju uczelni niemieckich uczelni, tak aby dostosować je do przemian demograficznych, gospodarczych oraz wymogów nowo-czesnych badań naukowych. Przepracowywanie przeszłości – w tym inspirowanych ideologicznie pseudobadań naukowych prowadzonych w okresie hitlerowskim – rozpoczęło się po naznaczonym protestami studenckimi roku 1968, przy czym wtedy też powołano Federalne Ministerstwo Oświaty i Wychowania (*Bundesministerium für Bildung und Wissenschaft*).

Hochschulrahmengesetz z 1976 r.¹⁹, będąca wzorcem regulacji szkol-nictwa wyższego dla ustawodawstwa poszczególnych landów, okre-sliła dwa możliwe modele ustroju uczelni: prezydencki i rektorski. W pierwszym – rzadziej wybieranym – zarządzanie uczelni powie-rzono prezydentowi, powołanemu w wyniku wieloetapowej proce-dury na kadencję co najmniej 4-letnią. W drugim modelu władze uczelni to rektor, wybrany na kilkuletnią kadencję i będący zwierzch-nikiem nauczycieli akademickich, prorektorzy i kanclerz, któremu podlegają pracownicy administracyjni. W obu modelach występuje senat i funkcja kanclerza. Fakultatywnie może być tworzona może być rada administracyjna, zajmująca się sprawami budżetowymi,

¹⁷ Taką tezę wysuwał socjolog Wolf Lepenies, przedstawiciel pokolenia '68 (ur. 1941); zob. W. LEPENIES, *Niebezpieczne powinowactwa z wyboru*, tłum. A. Ze-idler-Janiszewska, Warszawa 1996, s. 128-138.

¹⁸ J. TYMOWSKI, dz. cyt., s. 6-9.

¹⁹ *Hochschulrahmengesetz vom 26. Januar 1976 in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999*, BGBl. I, s. 18. Ostatnie zmiany zostały wprowadzone przez art. 1 ustawy z 15 listopada 2019 r. (BGBl. I, s. 1622).

majątkowymi i lokalowymi. W organach uczelni reprezentowane stały się wszystkie grupy pracowników oraz studenci, a ponadto nastąpiło wzmocnienie kompetencji organów centralnych kosztem organów wydziałów²⁰. W strukturze uczelni mogły pojawić się nowe jednostki organizacyjne, takie jak instytuty, powoływane dla prowadzenia określonych badań naukowych²¹. Po zjednoczeniu Niemiec w nowych landach wschodnich uniwersytety odpowiadające modelowi zachodnioniemieckiemu tworzone w zasadzie od początku.

4. Ustrój uniwersytetów w imperium Habsburgów

Uniwersytety w monarchii habsburskiej zostały zreformowane w czasach Józefa II, kiedy to dokończono rozpoczęty za Marii Teresy proces ich sekularyzacji, jak również dość ściśle podporządkowano państwu. Profesorowie mieli obowiązek wyklądać z wyznaczonych przez władze podręczników, a jedynie niektórym uczonym pozwalano na pewną swobodę w zakresie przedstawianych treści. Wydziały filozoficzne były postrzegane były jako wstępne, więc sposób nauczania przypominał ten, jaki później zaistniał w szkołach średnich²². Nadzór ze strony państwa nad uniwersytetami uległ jeszcze zwiększeniu w okresie po wojnach napoleońskich, natomiast w pozostałych kwestiach sytuacja nie uległa większym zmianom i tak pozostało aż do Wiosny Ludów. Następnie reforma szkolnictwa, zarówno powszechnego, jak i wyższego, była jedną z ważniejszych reform początków panowania Franciszka Józefa. Była określana jako „reforma thunowska” (*Thun-Hohenstein'sche Universitätsreform*) – od nazwiska ministra wyznań i oświecenia publicznego z lat 1849–1860, Leopolda von Thun-Hohenstein. W jej ramach wydano tymczasową ustawę z 30 września 1849 r. o organizacji urzędów akademickich²³, spod której wyłączono jednak uniwersytety – praski i wiedeński. Jej okres obowiązywania był

²⁰ J. TYMOWSKI, dz. cyt., s. 11-13, 16, 19.

²¹ Tamże, s. 18.

²² M. STINIA, dz. cyt., s. 31.

²³ *Provisorisches Gesetz über die Organisation der akademischen Behörden* v. 30. 9. 1849, RGBl. 401/1849.

przedłużany i ostatecznie stała się podstawą kolejnej ustawy z 1873 r. Ograniczono dominację katolicyzmu w uniwersytetach monarchii, dając możliwość wykładania uczonej wyznania protestanckiego oraz judaistycznego do wykładania po uzyskaniu zgody władz. Reforma stworzyła nową organizację uniwersytetu w monarchii habsburskiej (*neue Ordinarienuniversität*), zarządzanego odtąd przez profesorów. Ministerstwo jednakże wyznaczało budżet uniwersytetów i zatwierdzało habilitacje oraz kandydaty na docentów prywatnych. Nowe stanowisko *Privatdozent* wprowadzone zostało wzorem pruskim²⁴.

Ustawa z 27 kwietnia 1873 r.²⁵ dała podstawy organizacji szkolnictwa wyższego w monarchii habsburskiej okresu konstytucyjnego. Uniwersytety dzieliły się na wydziały, obejmujące zgromadzenia nauczycielskie i zapisanych studentów. Wydziały były kierowane przez zgromadzenia profesorskie, którym przewodniczyli dziekani. Zgromadzenia te miały dbać o jakość nauczania, nadawać stopnie doktorskie, sprawować nadzór nad studentami oraz występować do ministra w sprawie powołania profesorów na poszczególne katedry. Senat zaś, do którego wchodził przedstawiciel zgromadzenia profesorskich poszczególnych wydziałów, był „najwyższą władzą akademicką”, natomiast na jego czele stawał rektor wybierany na poszczególne lata akademickie. Dziekani i rektorzy byli zatwierdzani przez ministerstwo. W stosunku do uniwersytetów w Wiedniu i Pradze ustawa

²⁴ K. BOKWA, *Funkcjonowanie i reformy uniwersytetów w Austrii w XIX wieku*, w: *Prawo i edukacja na przestrzeni wieków*, red. J. Pokoj, D. Szczepaniak, Kraków 2018, s. 37–43. Docenci prywatni, dla których wykładanie na uniwersytecie zazwyczaj nie było głównym zajęciem zarobkowym (otrzymywali bowiem jedynie wynagrodzenie od studentów uczęszczających na ich wykłady), przyzwyczajeni byli swobody w organizowaniu swoich badań. Jak pisze Maria Stinia, „obejmując stanowiska profesorskie, starali się tę niezależność utrzymać. Przyczyniło się to znacząco do poszerzania samodzielności i stopniowej zmiany postrzegania profesorskiego etosu” – M. Stinia, *op. cit.*, s. 27. Wzrósł dzięki temu prestiż funkcji profesorskiej. Jednakże na przełomie XIX i XX w. strukturze uczelni niemieckojęzycznych zaczęły dominować docenci prywatni niemający formalnego wpływu na ich funkcjonowanie, wobec czego narastały napięcia między tą grupą a profesurą – tamże, s. 30.

²⁵ *Gesetz vom 27. April 1873, betreffend die Organisation der akademischen Behörden*, RGBl. 63/1873.

ograniczyła zakres uprawnień kanclerza, którego kompetencje odtąd dotyczyły tylko wydziałów teologii katolickiej, a także wyprowadziła kolegia doktorskie – zgromadzenia istniejące od średniowiecza – poza struktury uczelni i pozbawiła je wpływu na ich działalność. Ustawa wprowadzała wolność religii na uczelniach monarchii, dając jednocześnie ograniczoną autonomię wewnętrzną uniwersytetom²⁶. Pełna, czterowydziałowa struktura uniwersytetu obejmowała wydziały: teologiczny, lekarski, prawa i administracja (gdzie miejsce swoje znajdowała również ekonomia) oraz filozoficzny (obejmujący wówczas także nauki ścisłe i przyrodnicze), choć nie wszystkie uniwersytety posiadały wszystkie te wydziały. Na studiach prawniczych i medycznych wprowadzono egzaminy państwowe (doktoraty na nich opierały się na zdaniu egzaminów zwanych rygorozami), a pozytywizm prawniczy stał się – w miejsce szkoły prawa natury – wspieraną przez władze państwowe koncepcją prawa, co niewątpliwie przyczyniło się do rozwoju teorii austriackiego konstytucjonalizmu na czele z Georgiem Jellinkiem, a następnie normatywizmu Hansa Kelsena. Uczelnie galicyjskie funkcjonowały na podstawie tej ustawy do 1922 r., natomiast stała się ona trwałą podstawą szkolnictwa wyższego w Austrii, gdzie obowiązywała aż do II połowy XX w.

5. Napoleoński model uniwersytetu

W Francji rewolucja przerwała funkcjonowanie starych uniwersytetów, które formalnie zlikwidowane zostały dekretem z 15 września 1793 r. W ich miejsce powstały wyspecjalizowane uczelnie wyższe, kształcące urzędników, wojskowych, inżynierów, urzędników, prawników, artystów (*le conservatoire des arts et métiers, l'école des Beaux-Arts*) czy lekarzy. Opierały się one na nadzorze nad studentami i nauczycielami akademickimi, których sytuację prawną regulowały liczne regulaminy. Uczelnie te nakierowane były na kształtowanie umiejętności praktycznych. Napoleon stworzył nową strukturę szkolnictwa wyższego w latach 1806–1808. W jej ramach w 1806 r. powołany został Uniwersytet Imperialny (*l'Université impériale*), który miał

²⁶ K. BOKWA, dz. cyt., s. 43-45.

być ciałem skupiającym urzędników zajmujących się edukacją z całej Francji, a którego organami były: Wielki Mistrz i Rada Uniwersytetu. Na terytorium państwa wyodrębnione zostały akademie, w których obrębie utworzono fakultety, mające niezależny od siebie nawzajem pod względem finansowym i organizacyjnym. Obejmowały one: prawo, medycynę, teologię, nauki przyrodnicze i ścisłe (*sciences*) oraz szeroko pojętą humanistykę (*lettres*). Fakultety humanistyczne i przyrodniczo-ścisłe zajmowały się przeprowadzaniem egzaminów dla nauczycieli licealnych²⁷. W ten sposób powstał model uczelni wyższej zwany napoleońskim.

Istotne zmiany we francuskim szkolnictwie wyższym zaszły zwłaszcza po wojnie francusko-pruskiej. Przyczyniło się do tego dążenie do konkurowania z uczelniami niemieckimi czy brytyjskimi. Wówczas to pozwolono na powstanie pięciu katolickich szkół wyższych, które jednak nie były uniwersytetami i nie miały uprawnień do nadawania stopni naukowych, gdyż w tym zakresie monopol posiadały uczelnie państwowe. Ponadto od 1896 r. trzy fakultety mogły zrzeszyć się w uniwersytety, wobec czego powstawały wolne uniwersytety, mające pewien zakres samorządności i samodzielności, choć w dalszym ciągu nadzorowane przez państwo²⁸. Rektor uniwersytetu państwowego był powoływany przez ministra i tak też pozostało do dzisiaj. Teologia zniknęła z uniwersytetów państwowych w wyniku wprowadzenia laickości państwa w 1905 r.

6. Reformy uniwersytetów brytyjskich a badania naukowe

Uniwersytety w Cambridge i Oxfordzie tradycyjnie miały niezależność pod względem finansowym (parlament londyński nie miał nawet kompetencji do żądania informacji o ich dochodach) i cieszyły się dużym stopniem autonomii, co wynikało z przywilejów nadanych jeszcze w średniowieczu. Kanclerz uniwersytetu oksfordzkiego mógł

²⁷ M. STINIA, dz. cyt., s. 23-24; por. C. CHARLE, *Patterns*, w: *A History of the University in Europe. Vol. III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*, red. W. Rüegg, Cambridge 2004, s. 33-35, 44-46.

²⁸ M. STINIA, dz. cyt., s. 24-25; C. CHARLE, dz. cyt., s. 55-56.

pełnić swoją funkcję dożywotnio. Ograniczeniem samodzielności uniwersytetów były profesury królewskie (*regius professorships*), których obsada zależała wyłącznie od decyzji monarchy. Uposażenie profesora królewskiego było również wypłacane bezpośrednio przez monarchę²⁹. Z uwagi na istniejącą autonomię ideały Humboldtowskie zyskiwały tam popularność. Jednym z ważniejszych ich eksponentów był John Henry Newman, późniejszy katolicki kardynał, który pisał na ten temat w pracy *The Idea of a University* (1852). Jednocześnie wizja Newmana nie ma nic wspólnego z uczelnią zorientowaną utylitarnie i pragmatycznie, gdyż głównym zadaniem uniwersytetu jest przekazanie studentom określonej tradycji intelektualnej. Pod względem organizacyjnym zaś wizja ta wzorowana jest na kolegiальной strukturze Oksfordu³⁰.

W latach 1870–1885 miały miejsce zmiany organizacyjne uniwersytetów w Oksfordzie i Cambridge, prowadzące do otwarcia ich na wykładowców i studentów niebędących wyznania anglikańskiego (rzecz jasna, ta liberalizacja nie dotyczyła teologii)³¹, a później także do wprowadzenia kobiet w poczet studentów. Do tej pory wykładanie

²⁹ Jedną z takich profesur jest królewska profesura prawa cywilnego (*Regius Professorship of Civil Law*) na uniwersytecie w Cambridge, ufundowana przez Henryka VIII w 1540 r. Katedry były też fundowane przez osoby prywatne. *Vinerian Professorship of English Law* (Vineriańska Profesura Prawa Angielskiego) w Uniwersytecie Oksfordzkim została ufundowana na mocy testamentu sędziego Charlesa Vinera z 1755 r., a jej pierwszym dzierżycielem w 1758–1766 był słynny badacz *common law* Sir William Blackstone (1723–1780). Czwartym zaś profesorem prawa angielskiego był jego syn James (1765–1831), który zajmował to stanowisko przez przeszło trzydzieści lat. Początkowo trudnością w obsadzie tej katedry było znalezienie prawnika o odpowiednich kwalifikacjach, który by zechciał cały czas przebywać w Oksfordzie. Zob. G.R. EVANS, *The University of Oxford: A New History*, London–New York 2010, s. 228–229.

³⁰ C. KOŚCIELNIAK, dz. cyt., s. 87-90, 95-101; por. H. BIEDRZYCKA, *Zagadnienie zależności „The Idea of a University” J.H. Newmana od starożytności klasycznej*, Roczniki Humanistyczne. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, t. 4, z. 2 (1953), s. 107-136.

³¹ *Universities Tests Act 1871* (1871 Chapter 26 34 and 35 Vict), <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/34-35/26> [dostęp 5.08.2024].

na uniwersytecie było swoistym wprowadzeniem do właściwej kariery zawodowej w wolnych zawodach, służbie państwowej bądź w duchowieństwie, wobec czego – inaczej niż w uniwersytetach szkockich – wykładowcy uniwersytetów w Oksfordzie i Cambridge z reguły nie mogli zawierać związków małżeńskich. Te ograniczenia zniesiono, wobec czego pojawił się model właściwej kariery naukowej. Na większą skalę rozwinęły się badania, a także nauczanie z zakresu nauk przyrodniczych, prawa, historii i językoznawstwa nowożytnego³². Programy studiów zmieniono tak, aby mogły przygotowywać do wykonywania określonego zawodu³³.

Poza uniwersytetami w Oksfordzie i Cambridge w uczelniach brytyjskich wykształciły się cztery rodzaje organów: zgromadzenie (*convocation, court*), będące głównym organem uniwersytetu, zarząd (*council*), senat oraz rady wydziału (*boards of faculty*). Rolą zgromadzenia jest powołanie kanclerza (*chancellor*) i członków zarządu, mające najczęściej 20–30 osób. Cechami organizacji wewnętrznej stały się: mały wpływ władzy publicznej na wewnętrzne sprawy uniwersytetów oraz duży udział w organach uczelni osób niebędących jej pracownikami (np. wśród członków zarządu mogą być reprezentanci władz miejskich, hrabstwa bądź przedsiębiorcy)³⁴. W latach 60. ubiegłego stulecia doszło do reformy uniwersytetów polegającej na wzmocnieniu uczelni regionalnych i utworzeniu nowych, mających być impulsami rozwoju dla mniejszych miast.

7. Północnoamerykański model szkolnictwa wyższego

Północnoamerykański model uniwersytetu, obejmujący wzorzec organizacji uczelni w USA i Kanadzie, wykryształizował się w XIX w. Jest on związany z recepcją koncepcji Humboldta: „Transmisja ideałów

³² M. STINIA, dz. cyt., s. 28, 30; por. C. CHARLE, dz. cyt., s. 53–54.

³³ Dodać należy, że powstały w 1829 r. University College w Londynie od samego początku reprezentował odmienne podejście do nauczania niż stare uniwersytety. Podobnie się rzecz miała z nowymi uniwersytetami stworzonymi już w XIX w. (Leeds, Sheffield, Birmingham, Manchester i Lampeter w Walii).

³⁴ J. TYMOWSKI, dz. cyt., s. 21–22.

humboldtowskich nie skupia się (...) jedynie na budowaniu naukowej doskonałości, lecz także związanego z humanistyką wolnego kształcenia”, jak również kwestii cnót obywatelskich i odniesieniu się uniwersytetu do zagadnienia sekularyzacji³⁵. Model ten pod względem formalno-organizacyjnym zachował odrębności od rozwiązań europejskich, wpływające także na kształtowanie programów studiów i na charakter badań naukowych. Ponieważ ingerencja organów państwa, w tym władz stanowych, w szkolnictwo wyższe była minimalna, polityka badawcza uniwersytetów zależała – i zależy do dzisiaj – od władz uczelni i przyjmowanych przez nich priorytetów, w tym również przekonań światopoglądowych i religijnych. Poza tym od początku uczelnie amerykańskie miały wychodzić naprzeciw

³⁵ C. KOŚCIELNIAK, dz. cyt., s. 112. Ekonomista Richard T. Ely (1854-1943) dowodził, że niemieckie uniwersytety stały się uczelniami dającymi zawód, co także przekładało się na utylitarne nastawienie studentów, którzy najczęściej wybierali tylko przedmioty wymagane później na egzaminach. Wobec tego przestrzegał przed dosłownym kopiowaniem wzorców niemieckich, uznając za właściwe rozwiązania przyjęte w Uniwersytecie Harvarda, zgodnie z którymi student musiał najpierw studiować przedmioty ogólne, właściwe dla college’u, a później mógł wybrać kształcenie zawodowe, np. w zakresie prawa czy medycyny. Autor ów zalecał ściślejszą kontrolę stanów nad studiami w zakresie medycyny i prawa, gdyż niedouczenie absolwenci mogą spowodować istotną krzywdę członkom społeczeństwa. Ponadto Ely był zdania, że amerykańskie college’e nie dawały dobrych podstaw tym, którzy by chcieli się poświęcić nie tylko humanistyce i naukom społecznym, ale także takim podstawowym dyscyplinom nauk ścisłych, jak matematyka. Zob. R.T. ELY, *American Colleges and German Universities*, New Monthly Magazine, vol. LXI, no. 362 (1880), s. 253-260, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=msu.31293023091329&seq=267> [dostęp 5.08.2024]. Inny XIX-wieczny uczyony amerykański, Henry P. Tappan (1805-1881), którego działalność jako prezydenta University of Michigan skończyła się w wyniku konfliktu z radą regentów o podłożu wyłącznie personalnym, twierdził, że uczelnie amerykańskie nie zasługiwały na miano uniwersytetów, ponieważ nie miały „wolności organizacyjnej, czyniącej z nich uniwersytety”. Ideałem dla Tappana były uniwersytety niemieckie, które odwiedzał; por. C. KOŚCIELNIAK, dz. cyt., s. 114.

potrzebom praktycznym, dawać wiedzę możliwą do praktycznej implementacji³⁶.

Jeżeli chodzi o ustrój uczelni północnoamerykańskich, główną rolę zaczęła odgrywać w nim rada powiernicza (*board of trustees*, niekiedy zwana korporacją – *corporation*), w której składzie coraz większa była reprezentacja absolwentów. Organ zwany *board of trustees* był już obecny we wcześniej istniejących college'ach. Natomiast w zasadzie regułą stało się, że nauczyciele akademicy nie mieli żadnego wpływu na wewnętrzne regulacje uczelni. Statuty wielu uczelni wykluczały członkostwo aktualnych nauczycieli akademickich w radach powierniczych. Takie uregulowania znaleźć można było chociażby w przepisach statutowych Columbia University, University of Wyoming, George Washington University, Leigh University czy Massachusetts Institute of Technology. Rady powiernicze miały pełną kompetencję do określania reżimu wewnętrznego (*discipline*) uniwersytetu, wybierały jego prezydenta oraz osoby wykonujące inne funkcje zarządzające, od nich także miała ostatnie słowo w zakresie zatrudniania nauczycieli akademickich wydziałów. Rzecz jasna, w niektórych statutach przyjmowano pewne odrębności³⁷. Przykładowo w Uniwersytecie Harvarda w Cambridge (Massachusetts) wprowadzono dwa organy – Korporację (Corporation) składającą się z niegdyś pięciu urzędników z prezydentem uczelni na czele, a obecnie z prezydenta i dwunastu członków, oraz *Board of Overseers*, w której składzie zasiadali absolwenci (obecnie jest ich trzydziestu). Początki tych dwóch organów wiążą się z założeniem Harvard College w 1636 r. Rolą rad powierniczych było – i w dalszym ciągu jest – czuwanie nad utrzymaniem standardów uczelni³⁸. W Massachusetts Institute of Technology,

³⁶ W tym kontekście warto wspomnieć o Morrill Act z 1862 r., zgodnie z którą stany otrzymały ziemię z przeznaczeniem na stworzenie nowych uczelni służących rozwojowi przemysłu (*mechanical arts*) i rolnictwa (tzw. *land-grant schools*). Zob. *Act of July 2, 1862 (Morrill Act)*, *Public Law 37-108*, <https://www.archives.gov/milestone-documents/morrill-act> [dostęp 5.08.2024].

³⁷ R.M. MACIVER, *Academic Freedom in Our Time*, New York 1967, s. 69-72.

³⁸ Tamże, s. 69-72. Na temat obecnych organów Harvard University – zob. *Harvard Corporation*, <https://www.harvard.edu/about/leadership-and-governance/>

powstałym w 1861 r., organem zarządzającym stała się Korporacja (*Corporation*), w której skład wszedł gubernator stanu, prezes stanowego sądu najwyższego, najwyższy stanowy urzędnik zajmujący się szkolnictwem (*commisioner of education*), prezydent uniwersytetu, wicekanclerz, przewodniczący stowarzyszenia absolwentów, skarbnik korporacji oraz mniej więcej 60 innych osób, które można określić jako interesariuszy zewnętrznych³⁹. Obecnie 25 członków Korporacji powołanych jest dożywotnio, choć biorą udział w głosowaniach do ukończenia 75. roku życia, a 43 członków jest powoływanych na 5-letnią kadencję. W sumie członków tego organu jest przeszło 70⁴⁰. Na Uniwersytecie Kalifornijskim, powstałym w 1867 r., organ zarządzający to rada regentów (*Board of Regents of the University of California*), składająca się z przeszło 20 członków, z których 16 było powoływanych przez gubernatora stanu na 16-letnią kadencję⁴¹. Dziś spośród 26 członków rady regentów siedmiu pełni swoje funkcje z urzędu (prezydent uniwersytetu, przewodniczący i wiceprzewodniczący stowarzyszenia absolwentów, gubernator, *lieutenant governor*, *speaker* zgromadzenia stanowego, *State Superintendent of Public Instruction* odpowiadający za realizację polityk stanowych), a ponadto kolejnym członkiem jest student wybierany na roczną kadencję, 18 zaś członków mianuje się na 12-letnie kadencje⁴². W amerykańskiej literaturze przedmiotu zalecano nawet, aby rady powiernicze nie cedowały (*sic!*) na wydziały pełnej autonomii w zakresie programów studiów, treści przedmiotów oraz metod nauczania i sposobu przeprowadzania badań naukowych⁴³.

harvard-corporation/ (dostęp 5 sierpnia 2024).

³⁹ J. TYMOWSKI, *op. cit.*, s. 27.

⁴⁰ Zob. G.D. MEAD, *A Brief History and Workings of the MIT Corporation*, MIT Faculty Newsletter, vol. XVIII, no. 5 (2006), <https://web.mit.edu/fnl/volume/185/mead.html> [dostęp 5.08.2024].

⁴¹ J. TYMOWSKI, *op. cit.*, s. 30.

⁴² UNIVERSITY OF CALIFORNIA BOARDS OF REGENTS, <https://regents.university-ofcalifornia.edu/governance/bylaws/bl20.html> [dostęp 5.08.2024].

⁴³ R.M. MACIVER, dz. cyt., s. 76.

Dziekani wydziałów najczęściej mianowani byli przez rady powiernicze (*boards of trustees*), a sami wyznacali pozostałych zarządzających wydziałami, nie prowadząc żadnych konsultacji w tym zakresie z nauczycielami akademickimi. Ankieta przeprowadzona w 1941 r. pokazywała, że na 228 instytucji naukowych w aż 177 nie przeprowadzano żadnych konsultacji między radą powierniczą a pracownikami wydziałów w kwestii powoływania kierowników katedr czy departamentów, natomiast w 158 instytucjach członkowie rady powierniczej nie przeprowadzali żadnych konsultacji w kwestii powoływania dziekanów. W latach 50. ubiegłego wieku zauważano, że skład rad powierniczych, w których dominowali przedstawiciele biznesu i finansów (w tym przede wszystkim menadżerowie w dużych koncernach), powodował, że były one mniej odporne na zewnętrzną presję, a wobec tego niekoniecznie byli gotowi bronić za wszelką cenę wolności akademickiej. W przypadku stanowych uniwersytetów stanowe legislatury z reguły nie miały wpływu na zarządzanie tymi uniwersytetami, lecz mogły wpływać pośrednio na funkcjonowanie uczelni za pomocą finansów⁴⁴.

Prezydent uniwersytetu był jego formalnym zwierzchnikiem i z tego tytułu był członkiem wszystkich wydziałów, jak też przewodniczącym zebrań wydziałów. Był on odpowiedzialny przed radą powierniczą za administrowanie uczelnią. W niektórych uniwersytetach był wyposażony w prawo weta wobec decyzji wydziałów. W wielu przypadkach był on jedynym pośrednikiem między wydziałami a radą powierniczą. Badania z lat 40. i 50. ubiegłego wieku pokazywały, że w większości przypadków wywodzili się oni z kadry profesorskiej, ale zdarzało się także, że prezydentami uczelni zostawali biznesmeni, urzędnicy publiczni czy duchowni (według badań American Academic Freedom Project z tamtego czasu 9 z 80 prezydentów najważniejszych uczelni amerykańskich nie miało w ogóle doświadczenia dydaktycznego)⁴⁵.

⁴⁴ Tamże, s. 69-72, 77-82.

⁴⁵ Tamże, s. 83-84, 89.

Już w literaturze z lat 80. ubiegłego wieku zauważano, że w zakresie regulacji ustroju uniwersytetów w USA i Wielkiej Brytanii występowała tendencja do ograniczania kompetencji senatu do materii ściśle akademickich i do włączania do organów kierowniczych przedstawicieli tzw. interesariuszy zewnętrznych, reprezentujących przede wszystkim przedsiębiorców (w USA ta tendencja występowała już w XIX w.)⁴⁶. Głos środowiska pozaakademickiego w sprawach związanych z zarządzaniem uczelni może mieć pozytywny wpływ na kontrolę działalności dydaktycznej, a także przeciwdziałać tworzeniu się stanowisk akademickich o charakterze synekur. Jednakże brak równoważenia tego głosu przez wpływ samego środowiska akademickiego może powodować przyjęcie orientacji głównie na wynik ekonomiczny w zarządzaniu uniwersytetem⁴⁷. Przewaga głosu interesariuszy zewnętrznych, wyrażająca się także w ich głosie decydującym w radzie powierniczej, może też działać hamująco na wolność prowadzenia badań naukowych, gdyż prowadzić może do powstrzymywania takich badań, które ci interesariusz będą uważali za niewygodne z jakichś – chociażby wizerunkowych – powodów. Ponadto przewaga ta sprzyjać może koncentracji na badaniach, mających wąsko rozumiany charakter praktyczny (badaniach aplikacyjnych w miejsce badań podstawowych).

Podsumowanie

Badania historyczne – a także historycznoprawne – dają bardzo ograniczone możliwości formułowania wniosków na przyszłość. Pozwalają jednak – przynajmniej w pewnym stopniu – wyodrębnić czynniki instytucjonalne, które miały w przeszłości wpływ na kształtowanie się określonego zjawiska. *Money Makes The World Go Round* – śpiewano w musicalu *Kabaret* Johna Kandra. Jednakże analizy historyczne pokazują, że funduszu to nie jedyny czynnik budowy silnego pod względem badawczym i dydaktycznym uniwersytetu, choć ich

⁴⁶ J. TYMOWSKI, dz. cyt., s. 32.

⁴⁷ Zob. L. BUSCH, *Knowledge for Sale: The Neoliberal Takeover of Higher Education*, Cambridge, MA, 2017, s. 132-134.

znaczenie jest nie do przecenienia. Przykłady przedstawione w niniejszym opracowaniu pokazują, że uniwersytety mogą się prężnie rozwijać, jeśli organizacja uniwersytetów zapewnia nie tylko formalną autonomię – zwłaszcza w odniesieniu do spraw kadrowych i badań naukowych (jak to ma miejsce w modelu Humboldtowskim), ale także motywuje do rozwoju naukowego i budowania własnej pozycji przez uczonych, zapewnia im czas odpowiedni do tego oraz przyczynia się do budowy społecznego prestiżu kadry profesorskiej. Dalszy rozwój uniwersytetów azjatyckich – zwłaszcza chińskich – pokaże, czy możliwy jest trwały rozwój badań naukowych w uczelniach, które nie są w takim stopniu oparte na autonomii wewnętrznej i zasadzie wolności badań naukowych, jak uczelnie Zachodu. Ponadto obecnie – i to już nie tylko w naukach przyrodniczych czy medycznych – badania naukowe prowadzone są w sposób zespołowy, a bardziej kolektywne podejście do badań z pewnością wymusi przeobrażenia organizacyjne i instytucjonalne w uczelniach wyższych.

University internal organization and scientific research: historical remarks

Universities are a special institution that appeared in Western civilization in the Middle Ages. However, it was not until the 19th century that universities became the basic and main places of development of science. The essay presents the factors that led to this state of situation. Particular emphasis is placed on institutional factors, especially the internal organization of the university. The essay asks the question what historically shaped solutions in the structure and internal organization of the university were most conducive to the development of scientific research. Historical examples used in the work show that universities develop dynamically if the organization of universities ensures not only formal autonomy (as is the case in the Humboldt model of the university), but also motivates scientific development and building one's own position by individual scholars.

Słowa kluczowe: uniwersytet; cywilizacja Zachodu; badania naukowe; modele uniwersytetu

Keywords: university; Western civilization; scientific research; university models

NOTA O AUTORZE

dr hab. Piotr Szymaniec – dr hab. nauk prawnych, prof. Akademii Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu.

Artykuł stanowi opracowanie własne autora/autorów. Treść uzupełniona o pracę badawczą została wygłoszona podczas międzynarodowej konferencji naukowej realizowanej w maju 2024 roku w ramach programu „Nauka dla Społeczeństwa” nr umowy Nds/550272/2022/2022 pod tytułem „Rola systemu szkolnictwa wyższego i nauki. Historia – teraźniejszość – ku przyszłości” realizowanego przez Fundację „Pro Polonia” we współpracy z Wydziałem Prawa Kanonicznego oraz Wydziałem Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

